

A valláspedagógia alapkérdései.

Irta : Csiki Gábor.

A dogmatikus keresztény vallástanítás az utóbbi időben visszahatásképpen egy olyan pedagógiai irányzatot váltott ki, mely a nevelésből minden vallási elemet kiktűszöbölendőnek vél. Már Dodel feltette a kérdést: „Mózes-e vagy Darwin?“ S Darwin javára döntött. Követői megszaporo d t a k s gyakorlati érvényesülést keresnek. Hol van az igazság?

A dogmatikus vallástanítás hibája ép az, hogy dogmatikus, abszolútnak vélt igazságok bemagoltatásával akarja megoldani a vallásos nevelés kérdését. A vallási elem nélküli erkölcsi nevelést sürgető pedagógia alaptévedése pedig az, hogy a vallást jórészt csak dogmai megnyilvánulásában nézi, lényegét nem látja s a dogmákkal a vallást is eldobja. Nézetünk szerint a vallás az ember lelkének alaprincipiuma, szükségszerű élménye, az emberi élet „létfeltétele, a kulturának is végső és legfőbb tényezője“. Ezért a nevelésben a vallással feltétlen számolnunk kell. Természetesen más célkitűzéssel s ennek megfelelően más módszerrel, mint azt a dogmatikus irányzat teszi. Szakítanunk kell azzal, ami meddőnek, sőt károsnak bizonyult. Gondoskodnunk kell új lehetőségekről, melyek útján komoly és öntudatos vallásos személyiségeket nevelhetünk.

Látni fogjuk, hogy a mi nevelési célunk: *személyiség, vallás-erkölcsi jellem*, ki a mindenség organizmusában Isten által kijelölt sajátos helyét, hivatását vallási tapasztalatában felismerve, Istentől nyert legjobb tehetsége szerint, lelki szükségszerűség erejével törekszik a hivatás betöltésére, az Atya akaratának teljesítésére. E szempontból ítélve, minden nevelés vallásos nevelés s a vallás egyszerűsmind nevelés is.¹

¹ E gondolatnak leghatározottabb kifejezést Peabody adott. A meggyőzés erejével bizonyítja, hogy nevelés = vallás, vallás = nevelés. The religion of an educated man V. ö. Imre Lajos: „Gyermek vallása“ 79-82.

Szükségesnek látszik a nevelés és oktatás (tanítás) fogalmának előzetes tisztázása is. Már a görögök is éltek ily megkülönböztetéssel: παιδαγωγός, διδασκαλός. A német Erziehung és Unterricht s a magyar nevelés és oktatás szavak igen szerencsésen kifejezik a fogalmi különbséget.

A gyermekben születésével adott isteni célgondolatnak tudatra és ténykedő erőre emelése, a *személyiségnek*, mint ideális életcélnek a gyermek lelkében való kialakítása: nevelés. E nevelési munkának egyik lényeges szerve a tanítás. A tanítás célja tehát mindig a nevelés kell hogy legyen. Értéke valláserkölcsi jellemképzésben és nem ismeretraktározásban van. A tanítás csak egy alkalmazott része a nevelésnek. Azt kívánjuk, hogy minden tanítás nevelő legyen.¹ S minthogy minden speciális nevelés számára (pl. nemzeti, egyházi) végeredményében ugyanazt a célt állítjuk fel, a vallásos nevelés és a vallástanítás viszonyáról is ugyanazt mondjuk, mit általában a nevelés és a tanítás viszonyáról. A vallástanításnak, mint a vallásos nevelés egy lényeges szervének, értéke és feladata nem dogmai tételek betanításában van, hanem a gyermeki léleknek *személyiséggé, valláserkölcsi jellemmé* való fejlesztésében.

A tárgy köre, a dolgozat felosztása.

Dolgozatunkat, tárgyunknak megfelelően két főrésztre osztjuk, ú. m. elvi és gyakorlati, illetve módszertani részre. E két részben igyekszünk felelni a vallásos nevelés legfontosabb kérdéseire. Az elvi rész feladata a vallásos nevelés céljának kitűzése és tartalmi kifejtése. Minthogy a neveléstant axiológiai tudománynak tartjuk s nem egyszerű módszernek, nevelési célunkat axiológiai alapon fogjuk meghatározni.

Az abszolút értéket *személyiségben, valláserkölcsi jellemben* találjuk meg s látni fogjuk, hogy ez — mint lehetőség — minden lélekben megvan, csak felébresztésre, kifejlesztésre vár s így nem természetfölötti. E nevelési célnak tartalmi kifejtésénél különös fel-

¹ Megemlítendőnek vélem, hogy még ma sem multa divatját az a Herbart-féle nézet, hogy: tanítás = objektív didaktikai elem nyújtása helyes belátás létesítésére; nevelés = e belátásnak megfelelő akarat megszilárdítása, hogy erkölcsi jellemzilárdság létesüljön.

adatunk lesz annak bizonyítása, hogy ez a legtisztább keresztényi szellem foglalata. Bizonyításra a synoptikus evangéliumokat s a dogmai vonatkozásoktól tisztított Páli leveleket használjuk. Röviden bár, de igyekezünk kifejteni azt is, hogy nevelési célunkban miképp nyernek kiegyenlítődést a metafizikai és az erkölcsi élet legfontosabb s ellentétesnek látszó kérdései (determinizmus és indeterminizmus, egoizmus és altruizmus stb.) s a múlt és jelen ellentétesnek látszó törekvései. A személyiség pedagógikája nem haszontalan próbálkozásoknak tekinti azokat, hanem mindenikben egy-egy komoly elv hangsúlyozását látja s azokat mint fontossági tényezőket, elismeri és érvényesíti is. Mindez nevelési célunk abszolút értékét fogja bizonyítani.

Az első rész a másodikat, a cél a módszert elvileg meghatározza. A második, a gyakorlati rész azt az utat akarja megmutatni, mely az elvi részben már kitűzött s tartalmilag is kifejttet célhoz vezet. Pszichológiai szükségyszerűség alapján a második rész ismét két főrészeire oszlik. Az egyik az elvi és gyakorlati rész között tulajdonképpen átmenetet képező lélektani alapvetés, mely leírja a gyermeki lélek természetét, önkifejlesztési fokozatait s e fokokon megnyilvánuló vallását. A másik előírja a tanítandó anyagot (tanterv), annak beosztását (tanmenet), feldolgozását (tanalak) s azokat a pszichológiai törvényeket, melyeknek érvényesítésével a gyermekeket az egyes fokozatokon át a fejlettség legmagasabb fokára emelhetjük, *vallás erkölcsi jellemmé* nevelhetjük. Bizonyos fokon a következő fok értékét állítjuk oda célul. Ez a cél azonban mindig csak relatív, egy bizonyos lelki fejlettségnek megfelelő, maga is az abszolút célt szolgálja. Ez utóbbi fejezetben tehát a vallás tanítás anyagának egységes rendszerével, annak beosztásával és feldolgozásával fogunk foglalkozni, hogy a cél elérésére vonatkozóan általános tájékozódást nyerjünk.

Azt hisszük, hogy e kérdések megoldásával megfelelünk a valláspedagógia körében felmerülő legfontosabb kérdésekre. Természetes, hogy az említett főbb kérdéseken kívül még számos kérdés merülhet fel, de ezekre a felelet elvileg, implicite már a főbb kérdésekre adott feleletben benne van. Dolgozatunk második felében egyre: „ki legyen nevelő“? — külön is felelni fogunk.

ELSŐ (ELVI) RÉSZ.

I. A vallásnevelés mai állapota.

Elmult az az idő, amikor az egész nevelés jórészt csak az egyházak kezében volt letéve. A tudomány természeténél fogva nem tűrhette az egyházi gyámkodást s önálló teret követelt. Régen a tudomány minden ágának művelése, az egész tanítás a hitoktatás szempontjához igazodott. Ma sok tekintetben a hitoktatás került a közoktatással szemben függő helyzetbe s ennek tévedéseiben is osztozik. Mindkettő tulságosan elméleti, oktatói és kevésbé nevelői jellegű, pedig az oktatás értéke nevelői hatásában rejlik. Ha az elemi és középiskolai tananyagot s annak logikus beosztását nézzük, azt látjuk, hogy az inkább csak az intellektuális képesség kiművelésére, minél nagyobb ismeretnyújtására irányul, mintha egy élő lexikont kellene a gyermek fejéből csinálni. Az anyag megválasztásánál s nagyszerűnek látszó beosztásánál még a befogadó és átértő képesség sem jó mindig tekintetbe. Ez az oka az intellektuális tulterheltségnek, melynek demoralizáló hatása, a tanító kijátzásának s a kötelesség alól való kibúvásnak művészetében mutatkozik.

Az intellectus egyoldalú művelése mellett nem fordítatik kellő erő a léleknek érzelmi és akarati irányban való kiművelésére. Ennek oka, — véleményünk szerint, — a még ma is divatban levő Herbart-féle hibás psychologia.

Legtöbb helyen az iskolai vallásos nevelésnek is az a hibája, hogy elméleti oktatássá vált; pedig a vallás nem csupán intellektuális tevékenység, hanem az egységes lélek közvetlen tapasztalata. A keresztény vallásos nevelésnek nem lehet csupán az a célja, hogy egy és más vallási kérdésről értelem által megállapított s csak értelem útján felfogható tételeket, vagy igazságokat közöljön, hanem az, hogy a jézusi életetvet a lelkek alaptermészetévé tegye s így az embert szubjektíve megnyugtassa objektíve Isten országának öntudatos munkásává nevelje. Nevelői hatása csak annak van, mit lelkünk egészében, teljes valónkban átélünk. Sok tankönyvben található bibliai történeteknek összeállítására, tar-

talmi intenciója, előterjesztési formája kevésbé biztosít nevelői hatást. Ugy vannak megválasztva és előadva, hogy általuk egy-egy értelmi igazság kifejezést nyer ugyan, de a léleknek érzelmi és akarati szomja kielégítetlen marad. A második részben részletesen szólunk róla, de már itt is megjegyezzük, hogy a bibliai történeteket úgy kell megválasztani s feldolgozni, hogy a növendék a történeteket lelkének egészével átélje, értelmi, érzelmi és akarati folyamatot indítson meg benne s e folyamat lelkét gazdagítsa. Ne csak értse, hanem érezze és akarja is az eseményt, képzelje magát benne szereplőnek. Mit sem ér az a tudás, mely csak a könnyen elmosódó emlékezetben van, de a lélek annak tartalmát át nem élte. Igen sok bibliai történet csak vallási, teológiai fogalmat nyújt; pedig a vallásos nevelés nem fogalmi raktározás, hanem hiterősítés, szívjobbítás.¹

A kátékban is az értelmi szempont igen egyoldaluan érvényesül az érzelmi és akarati szemponttal szemben; egy kevés kivételt képez a Luther kátéja, melyben az ő mély érzelmi alaphangulata kifejezést nyer. A vallás nem észtevékenység s ezért nagy tévedés csupán intellektuális alapon iskolai használatra szánt kátét írni. Pedagógiai hiba a kátékban használt deductiv módszer is.

A jelent megérteni s a jövőre helyes életirányt keresni a múlt ismerete nélkül lehetetlen. Jelen életünk szellemi kincsei a múlt szükségyszerű termékei s a múlt ismerteti meg a jövőre a tökéletesebbülés elősegítő vagy akadályozó tényezőit is. („Historia est magister vitae!“) Közoktatásunk ezért nagy súlyt helyez a történelem tanítására. De téved a módszerben akkor, amikor azt csupán ismeretnyújtással, adatközléssel oldja meg. A történelem a fejlődő emberiség tüköre s nevelői értéke annál biztosabb, mert tény az, hogy az egyén gyorsított ütemben az egész emberiség fejlődési fokozatait átéli az ő, természeti embertől a jelen kulturemberéig. Ez a tény a tanítás módszerét szigorúan meghatározza. A múlt fejlődő életfolyamatát kell a tanulóknak hasonlóan fejlődő lelki világában megindítani és pedig úgy, hogy annak fejlesztő és tökéletesbítő momentumai, ter-

¹ V. ö.: „A bibliai történetek tanításának célja nem az értelmi meggyőzés, hanem a cselekvéseken keresztül tudatlanul visszaható érzelemébresztés“ Szász Béla: „A hitnevelés alapproblemái“. 586.

mékenyítő erői a tanuló lelkének domináló erőivé váljanak. Nem ismeretraktárt kell építenünk, hanem nemes életet kell ébreszteniünk a történelem tanításával. Mit ér az, ha egy történeti eseménynek a legkisebb mozzanatai is a legrészletesebb és leghitelesebb adatok alapján valakinek a fejében van? Nagyszerű vizsgát tesz. De azután az adatok lassanként az emlékezetből kihullanak, összefolynak, elmosódnak. Ellenben ha nemcsak fejében, de szívében is ott hordja az eseményt, ha arról nemcsak adatokat nyert, azt nemcsak megismerte, hanem át is élte, átérezte s a benne megnyilvánuló nemes eszméért maga is lelkesült, vagy a benne levő erkölcsi rosszat maga is meggyűlölte, akkor az lelkében örökre megmarad s öntudatlanul is irányítani fogja életét. Mégis a történelemtanítás jó-részt csak ismeretközlésben merül ki. A tankönyvek egyoldalúan elméletiek. Az „Unitárius Kis Tükör“ nem esett annyira az egyoldalúság hibájába. Iránya nemcsak értelmi, hanem a lélek érzelmi és akarati szomját is igyekszik kielégíteni.

A jelen egyoldalú vallásoktatása nem felel meg a vallásos nevelés természetének és céljának.¹ Az értelmi oktatás, a vallási igazságoknak objektív előtárása a nevelendő részéről elhívést talán igen, de szubjektív élő hitet nem eredményezhet, mert az nemcsak az értelemnek, hanem egy lelki élménynek az eredménye. E szubjektív élő hit az igaz ker. élet előforrása. Itt születnek, innen erednek azok a hűszerű abszolút értékek, melyek imperatív erővel (dei) lépnek a tudatba. A léleknek ez intenzív tapasztalata a föltétlen bizonyosság erejével bír s vele szemben az értelem okoskodása hiábavaló: ha az értelem százszor bebizonyítaná is, hogy nincs Isten, akkor is tudom, hogy van Isten, mert lelkemnek közvetlen és legbizonyosabb tapasztalata mondja. Isten mibennünk van, ezért bizonyítani sem kell. — „A dolog veleje az, hogy Istent nem megismerjük, nem fölfogjuk, hanem Istenre szükségünk van, mint gondviselőre, erkölcsi alapra, mint a szeretet tárgyára (v. ö. Kanttal, aki szerint Isten a gyakorlati ész posztulátuma.) Ha egyszer Isten életfejlesztő hatalmát megéreztük, nem tudakozódunk tovább, hogy létezik-e, miként létezik, mi a lényege.“² A hit igazsága felől nem

¹ T. i. amennyiben és ahol egyoldalúan ismeretnyújtás.

² Ravasz László: Megjegyzések a vallás lélektanához. Protestáns Szemle, 1915. I. sz. 17 l.

annyira a rideg ismeret, mint a bizonyosság nagyobb erejével bíró hittapasztalat győzi meg az embert. Ez ugyan csak subjektív bizonyosság, azonban ne feledjük, hogy minden nagy, élő igazság subjektív bizonyosság.

Az egyoldalú elméleti vallásoktatással tehát szakítanunk kell. A magoltató dogmatizmus meddőnek, sőt károsnak bizonyult. S hogy ennek tévedését elkerüljük, — főbb vonásaiban bár, — ismerünk kell a vallás lényegét. A vallásos nevelés kérdésének megoldása ezt természetszerűen feltételezi.

II. A vallás lényege.

A vallásos nevelés kérdése a vallás lélektani természetének meghatározásával belső összefüggésben van. A vallásos nevelés tévedésének oka legtöbbször a vallás lényegének téves ismeretében volt és van. Mi a vallás? Minő helyet foglal el az emberi szellemben?

E kérdést illetőleg a dogmatikus kijelentéstannal foglalkozni főlegesennek látszik. De meg kell említenünk az ezzel élesen szembehehelyezkedő filozófiai irányt, illuminatiót (Aufklärung). Ez mint a dogmatikus kijelentés tan észfölöttiségének, sérthetetlenységének reactioja, — a vallás lényegét intellectualis tevékenységében kereste s az észhitet közelebbről meghatározta. Az orthodoxiától egyet a illuminatio is megtanult: hitetlenségnek vagy babonának nevezett mindent, mi nézetével ellenkezett. Alapelveinél fogva a történetet megérteni és értékelni nem tudta. A bibliai történeteket, mivel bennük ész által nem boncolható csodás elemet talált, teljesen értékteleneknek nyilvánította és eldobta. Elfelejtette, hogy az intellectus egyik igen fontos, de nem egyetlen tényezője az emberi léleknek. Egyoldalúsága e tévedésből magyarázható.

Az illumináció éles és határozott ellentétet váltott ki Schleiermacheernél és híveinél. De Schleiermacher is egy igen lényeges igazság túlhajtásával ellenkező szélsőségbe esett. A vallást csupán az érzelemben kereste, sőt minden igaz érzelmet vallásosnak nevezett. Az egyoldalúság vádját úgy akarta kikerülni, hogy az érzést az értelem és akarat játékában lényünk egységének igyekezett behi-zonyítani. Arra az eredményre jutott, hogy az érzés = Isten léte

mibennünk és így = vallás¹. Schleiermacher újabkori öntudatos követője Niebergall.

Egy harmadik filozófiai irány a vallást a léleknek harmadik faktorából, az akarathól igyekezett levezetni. Ez irány legklasszikusabb kifejezője a Fichte-féle ethikai pantheizmus. Jelenkori képviselője a modern pozitív theologia tudós mestere Pfennigsdorf, kiről dr. Imre Lajos igen érdekes kritikát mond².

Mindhárom irány tévedését abban látjuk, hogy mindenik, egyik a másik reakciójaképen, a léleknek csak egy tényezőjéből próbálja a vallást levezetni s így természetesen egyoldalúságba esnek. A vallás az egységes lélek (értelem, érzelem, akarat) benső, személyes tapasztalatából ered³. A lélek mindhárom megnyilvánulási formájának szerepe van benne. A vallás lelkünkben, mint egységesben lefolyó viszonyulás a véges és végtelen, ember és Isten között, az egyén megnyugvásának s a társadalom tökéletesülésének élő, lelki forrása⁴.

III. A vallásos nevelés célja.

A pedagógiában a tárgy kitűzése, beosztása s előterjesztése csak második feladat. Első a cél kitűzése, mert az a módszert is meghatározza. Mi legyen a vallásos nevelés, illetve általában a nevelés célja?⁵

1. Minden időben az volt a nevelés célja, amit az emberek értékesnek tartottak. A középkorban minden érték hordozója az egyház volt. Az egyén értéke az egyház által való elismeréstől függött, mit az egyház az egyén hasznossága szerint osztogatott. Ily értékelési fokon a nevelés célja nem lehetett más, mint az egyház számára oly híveket nevelni, kik ha kell, egyéniségüket is meg-

¹ Hittanában azonban már a világra vonatkozó érzésektől különböző vallásos érzésről beszél.

² I. m. 12—14 ll.

³ V. ö.: Minden vallásos élmény középpontja az istennek közvetlen tapasztalása és realitásáról való meggyőződés. Ravasz L.: „Megjegyzések a vallás lélektanához“, Prot. Sz. 1915. I. sz. 29. l.

⁴ V. ö. Schneller István meghatározásával. Prot. Sz. 1907. 240. l

⁵ Említettük, hogy minden speciális jellegű nevelés elé ugyanazt a célt állítjuk.

tagadva a formulázott hitrendszert kritika nélkül fogadják s az előírt formai cselekvényeket, parancsokat szolgálilag végzik; hisz ettől függ üdvösségük. Az egyház isteni hatalom, föltétlen érték, az egyén eszköz, értéke eszközi. Itt a magyarázata a középkor minden fanatizmusának és heroizmusának. Csak így lehetett nyolc hadjáratot vezetni a szentföld visszafoglalásáért.

A reformáció az emberiséget magasabb értékelési fokra emeli. Az egyház mint societas nem absolut érték. Értéke csak relativ, híveinek személyes értékétől függ. Nem cél, hanem eszköz értékes személyiségek nevelése érdekében.

Meggyőződésünk szerint a nevelés céljául semmiféle meglevő, tényleges societas kizárólag oda nem állítható. Három ok vezet e meggyőződésre.

a) Ha egy tényleges societast állítanánk oda, mint föltétlen értéket a nevelés céljául, akkor az a többi, szintén a történet folyamán kialakult societásokkal szemben kizárólagossá vána, sajátos értéküket el nem ismerné, holott hivatása magaslatán mindenik problémákat old meg, feladatot teljesít az emberi nem érdekében. Ez esetben a legelkeseredettebb küzdelem fejlődne ki köztük. Példárá a középkorban az egyház és császárság harca. Itt leli magyarázatát az intolerantia minden kegyetlensége. — Továbbá pedig lehetetlen volna ez esetben köztük a kölcsönhatás, az egyik körnek a másik alá való szerves beilleszkedése.

b) Egy adott societas mint feltétlen érték nem lehet a nevelés célja azért se, mert az egyént teljesen elnyelné. A köz minden, az egyén semmi lenne. A socialis pedagógia az egyénben csak eszközt kíván nevelni a köz számára. Ez ellen azonban tiltakozik önértékünk tudata és a szerves egészset feltételező egyéniségünk eszméje s joga.¹

Az igazi kulturállam nem is törekszik a keretén belül levő erkölcsi személyiségeket, társadalmi „én”-eket és egyes személyi-

¹ V. ö. „... minden más tárgy értékének előzménye az önmagunk értéke, az értékelméletnek ennél fogva logikai sarkpontja az önérték fogalma” (Böhm K. Axiol. 57. és 67. ll.). Az egyesnek, valamint a társadalmi „én”-nek sajátossága azonban el nem nyomható; az egyéniség természetes jogát követeli és pedig annál biztosabban, minél nagyobb kört ölel fel az egyenlősítő történeti hatalom”. (Schneller J. Paed. dolgozatok I. 16. l.)

ségeket elnyelni, sajátos hivatásuk, egyéni erejük érvényesítését megakadályozni s felettük zsarnokoskodni. Elismeri az *egyéniség* jogát. Létének biztosítékát társadalmi és egyéni szerves tagosultságában keresi, mert egy szervezet annál fejlettebb minél nagyobb annak tagosultsága.¹ A társadalmi „én”-eket s az egyes személyeket magával szemben nem rideg eszközöknek tekinti. Tudja, hogy ép az állam fejlődésének érdeke kívánja, hogy ezek sajátos arravalóságuk alapján sajátos hivatással bírnak s ép e sajátos arravalóság érvényesítésével, kifejtésével szolgálják a nemzeti eszmét, a societást, melynek célja ugyanaz, mint az egyéniségeké.

c) A nevelés célja egy oly absolut értéképpzét kell, hogy legyen, melyben subjektive megnyugszunk s mely az ember hivatásának megfelelően, objektive az emberiség tökéletesbülését eredményezi, biztosítja. Ez absolut értéknek hordozója adaequat kifejezője egy folyton változó, tökéletesbülő ugyan, de soha sem tökéletes, tényleges közösség nem lehet. Ezért van igaza dr. Gál Kelemennek, mikor azt mondja, hogy „a nevelést nem a mindenkor adott közösség határozza meg, hanem annak általános fejlődési törvénye”². A nevelés célját, mint absolut értéket, nem a tényleges, mai lét adja meg; a jelen azt nem bírja, de törekednie kell feléje.

E tény fel nem ismerésében látjuk a socialis pedagógia tévedéseinek okát, az ezzel ellentétes individualis pedagógiáét pedig abban, hogy a cél-érték meghatározásánál nem számol azzal, hogy az egyént társadalmi feltételezettségében kell vennünk.

Az említett nehézségek arra indítanak, hogy igyekezzünk egy oly absolut értéket állítani oda nevelési célul, melynek elve alatt a különböző socialis tényezők (állam, egyház) mint nevelői tényezők, egymást elismerve, segítve, szerves elhelyezkedést nyernek a közös cél szolgálatában és az egyén sem válik a köz rideg eszközévé, hanem kifejtheti és érvényesítheti egyéni sajátosságait anélkül, hogy a societas érdekeit tagadná, sőt sajátossága kifejtésével és érvényesítésével azt a lehető legjobban szolgálja. Honnan vesszük ez absolut értéket? Az axiologia adja. Épen ezért a pedagógia elvi részét axiologiai tudománynak mondjuk. Már Vogel, Rosenkranz és Pestalozzi is s ujabban Böhm, Natorp és Dürr is axiologiailag határozták meg a nevelés célját.

¹ V. ö. Schneller I. I. m. I. 10. l.

² „Ujabb irányok a pedagógiában” 16 l.

2. Az axiologia van hivatva megállapítani azt az értékképzetet, mely subjektíve megnyugtat, objektíve pedig az emberiség tökéletesbülését biztosítja. E helyen az axiológiának két legkiválóbb művelőjéről: Böhm Károlyról és Pauler Ákosról emlékezünk meg.

Igazi érték csak az önérték, -- mondja Böhm -- ez pedig az intelligencia, mely „1-ször öntudatos, 2-szor ezért szabad és 3-szor kizárólagossága folytán: tiszta“.¹ Itt tehát a nevelés célja: emberi természetünknek megfelelő észlény.

A Pauler meghatározása a Böhmének csak megszorítása. Az igazság szolgálatában álló intelligenciát mondja abszolút értéknek. S „a nevelés célja is voltaképpen nem egyéb, mint helyes eszmények szolgálatára való készséget kifejteni mindazokban, akikben még hiányzik. Úgy, hogy végelemzésben helyesen nevelni nem tesz egyebet, mint az általunk elérhető legigazibb világnézetet kialakítani az új nemzedék tudatában.“²

Kérdés, hogy az itt abszolútnak vélt értékek valamelyike odaállítható-e a nevelés céljául? (E helyen Sehneller István kritikáját gyakoroljuk.) A Böhm-féle intelligenciának. eszes „én“-nek emberi életünkben való nagy jelentősége kétségbe nem vonható, de ezt nevelési célul már csak azért sem fogadhatjuk el, mert lehetnek és vannak is nagy intelligenciával megáldott emberek, kiket — az egész emberiség hivatását tekintve — nem volna kívánatos a nevelés eszménye képen odaállítani.³

Ez esetben egyoldalú intellectualismusba esnénk, ami ellen újabban az 1912-ki Hágában tartott moralpedagógiai kongresszus is határozottan tiltakozott. Minthogy a vallás nem az intellectus productuma csupán, az illumináció előbb említett tévedése nélkül az intelligencia nem lehet a vallásos nevelés célja.

Pauler szerint az emberiség célja az igazság megvalósításán való fáradozás s ez úton való tökéletesbülés. Ez esetben az általa hangsúlyozott ethikus intelligencia lehetne a nevelés célja, azonban ez esetben sem számolnánk a lélek hármassal (értelem, érzelem és

¹ Axiologia. 185 l.

² „Világnézet tanítása“ Magyar pedagógia 1909. 4 sz. 278. l.

³ Más vonatkozásban ugyan, de már Montaigne hangsúlyozta e gondolatot

akarat) megnyilvánulási formájával s azok egységes kiművelésével. Az érzelmi szempont hiányt szenvedne.

3. Mi a nevelés szempontjából az igazi értéket nem az úri természetű, kizárólagos, illetve különleges intelligenciában, hanem — Schneller Istvántól nyert személyes indítás alapján — a fejlődő, tökéletesbülő, hivatásának lelki szükségszerűséggel élő „*jobb én*”-ben keressük, abban a „*jobb én*”-ben, mely a teremtő s e világot a tökély célja felé vezető Istennek célgondolata. Ez nemcsak kiváltságosoknak adatott. Ott van mindenkiben, csak felébresztésre vár. Minden egyes ember egy-egy isteni célgondolat, minek alapján feltétlen értéket nyer a fejlődés folyamatában. Istentől nyertük e „*jobb én*”-t, melynek érvényesítése által mint Istennek célgondolata munkálunk, emberi hivatásunkat töltjük be s így Istenhez mindinkább hasonlókká válunk, — Schneller szavaival — valláserkölcsei jellemmé nemesedünk. E világnézet alapja a vallás. Azt a szellemet, ki e világegyetemnek végső alapja, ki az emberiséget orgánikus egységbe hozza s az orgánikus egészben az egész fejlődésére való tekintettel az egyén számára hivatást jelöl s az egyénnek úgy, mint a köznek, — mely az egyesek szerves egysége — fejlődési célt ad s fejlődését eszközli, — azt a szellemet lelkünk Atyának mondja. „Ezt az egyetemesen minket organizáló, minden egyes embert a kulturális folyamatban az őt megillető helyre állító, neki hivatást jelző, a fejlődésnek célt tételező és célirányos folyamatot vezető szellemet nem természetnek, amely van és csak törvényeket követ, nem világsszellemlennek, hanem eszünk követelménye szívünk szava szerint Istennek nevezzük¹” E világnézet subjektív megnyugvásunk, egyéni és egyetemes tökéletesbülésünk élő forrása. Isten az egyetlen, ki feltétlen s ő a forrása minden úgynevezett feltétlen értéknek, melynek megvalósítása nemcsak a vallásos, de általában minden nevelés célja. Fenséges világnézet ez, melyben világosan értjük a világegyetemet s benne sajátos egyéni helyzetünket, az emberiség célját s annak szolgálatában sajátos munkakörünket. Evangéliumi világnézet ez: Istent atyának, magunkat az ő gyermekeinek valljuk. Jézusi életfelfogás ez: lelkünk alaptermészetévé teszi az Atya akaratának betöltését, Isten országának, mint

¹ Schneller: „A személyiség elve a nevelésben“ Athenaeum 1911. 2. sz. 23. l.

egyetlen és örök emberi célnak, hivatásos munkálását. Az egyén közvetlen vallási tapasztalatában bontakozik ki e boldogító és tökéletesbítő világnézet. Ezt, mint élő és éltető valóságot kell felépíteni mindazokban, akikben még nincs meg. Az alap, a lehetőség mindenkién ott van.

A születéssel nyert lelket kizárólag sem jónak (Rousseau), sem rossznak (Franke) nem tartjuk, hanem jóra és rosszra egyaránt hajlónak mondjuk.¹ A nevelés feladata, hogy megragadja, vagy ha még csak szunnyadó energia alakjában van, felébressze és fejlessze a jóra való készsége, az önérték csiráját.² A fejlesztés oly fokú megerősítésben áll, hogy a jóra való készsége, mint „*jobb én*“ a lélek mindennemű készsége és megnyilvánulása felett domináló hatalommá váljon s így az isteni célgondolat megvalósuljon. E folyamat nem egyéb, mint az egyénnek *valláserkölcsei jellemmé* való nemesülése. Schneller mondja: „Ezt a hívást jelző isteni célgondolatot, mint az egyes embernek „*jobb én*“-jét kell az egyesben megkeresni s ezt, mint elsőrangú energiát domináló állásra juttatni. Ha így az ember egész egyéniségét a nevelésben jelentkező történeti hatalmak hatása alatt emez isteni célgondolat, eme „*jobb én*“, emez elsőrendű energia dominálja úgy, hogy a másodrendű energiákat, gondolatokat, érzelmeket, indulatokat, törekvéseket, az egész test is határozólag áthatja s körülményeit is hatásosan meghatározza: úgy ez isteni célgondolatnak az állandó, átható uralkodása alapján az egyéniségben egy valláserkölcsei jellem fejlődik ki s ezzel az egyéniség *személyiséggé* válik.“

Ily valláserkölcsei jellemek nevelése a mi feladatunk. A nevelést illetőleg tehát az abszolút értéket a *jobb én*-ben és nem az úri természetű intelligenciában, vagy a Pauler által hirdetett ethikus intelligenciában találjuk meg. A Böhm-féle önértékű intelligencia, vagy a Pauler által hirdetett amaz intelligencia is, mely önértéket az igazság szolgálatában nyer, vonzó erőt, szépséget és gazdagsá-

¹ „A jó és rossz az értékelés kategóriájába tartozik s egy olyan valamiről, mi nem eshetik az értékelés sorába, értékítéletet mondani nem lehet, nincs megengedve.“ Dr. Kiiss Elek „A személyiség pedagogikájának alaptényezői,“ 62. lap.

² Érdekes, hogy már Seneca azt állította, hogy az ember szelleme az isteni szellem töredéke s a nevelés által az istenit kell kifejleszteni

got akkor nyer, ha párosul azzal a tudattal, hogy Isten gyermekei vagyunk s amit teszünk, azért kell tennünk, mert azzal az Atyával és embertestvéreinkkel szemben tartozunk.

A *valláserkölcsei jellem* azon a helyen, hová a gondviselés az emberiség nagy orgánizmusában mintegy nélkülözhetetlen szervet állítja, hivatásszerűen létének alapját képező isteni célgondolatnak kiélésével tölti be az Atya akaratát s építi Isten országát. Önértékességének tudatát pedig onnan meríti, hogy lelkét áthatja az a meggyőződés, hogy azt a hivatást, melynek betöltésére elhivatott az emberiség nagy orgánizmusában, mint nélkülözhetetlen szerv csak egyedül ő, a célra nyert sajátos egyéni ereje és képessége által töltheti be.

4. Említettük, hogy a nevelési cél meghatározásához értékelméleti alapvetés szükséges. Kérdés, hogy akkor, mikor a nevelésben a „*jobb én*“-t, a valláserkölcsei jellemet állítjuk oda, mint abszolút értéket nevelési célul, e célt melyik érték-disciplinából vesszük. Böhm Károly a lélek hármas irányban való megnyilatkozásának (értelem, érzelem, akarat) megfelelően három érték-disciplinát állapít meg: logikát, esztétikát és etikát. Mi ezek közül nevelési szempontból az etikának vezető szerepet tulajdonítunk, de azért számolunk, mint látni fogjuk, a lélek mindhárom tényezőjével s így egyoldalúságba nem esünk. A lelki életét egységes egésznek vesszük s elítélünk minden olyan törekvést, mely azt külön értelemre, külön érzelemre és külön akaratra kívánja felosztani és izolálni.

Annyi bizonyos, hogy axiológiai szempontból logika, esztétika és etika által nyújtott abszolút értékek között fokozati különbséget tenni nem lehet, de nevelési szempontból az etikát elsőség illeti.¹ „Ha nem is lehet igaz és jó között feltétlen értékesség tekintetében fokozati különbséget felállítani, (pros hémas), mégis megvalósulásuk sorrendjében az etikai értékeknek elsőbbséget kell tulajdonítanunk minden más érték felett, mert etika nélkül az igazságot el nem érhetjük, mivel maga az igazságra való öntudatos és következetes törekvés már eo ipso etikai tett, erkölcsi idealizmus . . . - az igazság megvalósításának törekvése ép abban áll, hogy szeretet, tisztelet

¹ Nyomatékosan hangsúlyozta ezt az 1912-iki morálpedagógiai kongresszus is,

és erő értékeit iparkodunk cselekvéseinkben megvalósítani. Az erénynek nem mint eszköznek van értéke, mert az etikus viselkedés azonos azzal, mely az igazságot is megvalósítja.¹ A lényegen mit sem változtat az, hogy mi az igazság helyén isteni célgondolatot (Schneller) mondunk.

A „*jobb én*“, melynek mint abszolút értéknek nevelési szempontból elsőbbséget adunk, az osztatlan lélek tiszta és közvetlen tapasztalatában születik és él. Áthatja az ember egész lényét, sőt alaptermészetévé válik s ezt követi gondolkozásában, ebben nyugszik meg érzelmeivel, ebből származik akarása s gondolkozása, érzése és akarása igazán szabad, mert az egészbe betaglalt egyéni hivatása által van meghatározva.² E „*jobb én*“, mint nemes érzület (érzület = érzés) a lélek egészének alaphangja úgy, hogy igaza van Lindenek, mikor azt mondja: „Im Gemüte allein lebt die Seele“.³ Értelem és szemlélet kétségkívül értékes tulajdonai a léleknek, de nevelési szempontból legfőbb érték mégis a nemes érzület, mely azokat áthatja, meghatározza, mintegy hangolja s e nemes érzület tölti be igazán az egyén és az egész emberiség tökéletesebbülése érdekében kijelölt hivatást. Benne, mint abszolút értékfogalomban a logikai és eszhetikai tökéletesség fogalma is ott van.

E nemes érzületet kell felébreszteniünk, fejleszteniünk, jellem-szerűvé tenniünk, mert ez mint nemes fa, szükségszerűen termi a nemes gyümölcsöket s éppen ezért mindig kiszámítható, gerinces, jellemes.⁴

A jó érzületet tartalmi szempontból szeretetnek nevezzük. Ez a szeretet nem hangulatszerű részvét vagy önző rokonszenv. Szép-ségét, erejét, gazdagságát a vallásból meríti. Megbecsülni másban is az embert, egy-egy isteni célgondolat hordozójának tekinteni mindenkit, evégből elmerülni azoknak lelkében, felébreszteni és fejleszteni azokban is a „*jobb én*“-t úgy, hogy mindnyájunk „*jobb*

¹ Pauler Ákos „Az etikai megismerés természete“ 133. l.

² V. ö. Schneller „Pedagógiai dolg.“ III. k. XII. l.

³ „Persönlichkeits Pädagogik“ 29. l.

⁴ „Amint az igaz érzület közvetlen erővel, belső szükségszerűséggel nyer szóban kifejezést, a jó érzület minden reflexió nélkül, minden megalkuvás és a nézőkre és dicsérőkre való tekintet nélkül jó cselekedetben érvényesül.“ Schneller: „Jézus Krisztus a nevelés elve“. Theol. Szaklap I. évf. 3. l.

én"-jének a kiélése által teljessédjék az Atya akarata s jöjjön el Istennek országa; ez az igazi szeretet ismertető jele. A szeretet megérti az Isten által eléje írt hivatást, megoldja a feladatot, jobb tehetsége szerinti munkájával az emberiség organizmusának értékes tényezőjévé válik azon isteni cél által vezetve, hogy általa is haladjon a köz Isten országa felé.

Ez a szeretet a fejlődés alapfeltétele. Szeretet nélkül nincs valamiben való elmélyedés, elmélyedés nélkül nincs tudomány, a tudomány lényeges feltétele, tényezője a fejlődésnek (Schneller). Más szavakkal: „Nincs életre való és életre ható tudás szeretet és hivatásszerű odaadás nélkül s nincs egységes világnézet, személyi magasabb élet minden egyest sajátosságában összehasonlítónan elismerő tudás nélkül.¹

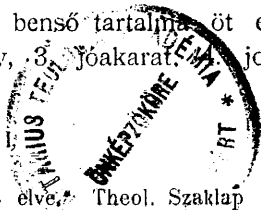
Mi tehát a nevelés célját a vallás és erkölcs ideális egységéből² vettük. Röviden bár, de jeleztük, hogy miért lehetett és miért kellett ezt tennünk. Az a nézetünk, hogy az etikának nevelési szempontból a többi értékdisciplina felett elsőbbséget kell adni, nem új keletű. Kant is azt a jószándékot, jóakaratot hangsúlyozta, mely az észtvörvény belátása alapján feltétlenül, minden mellékes számítás, subjektív tetszés, vagy nemtetszésre való tekintet nélkül teljesíti a kategorikus imperativust. „Cselekedj úgy, hogy cselekedeted az általános törvényhozás normája lehessen“. Kant erkölcsi felfogását, a kategorikus imperativust, minthogy csak formai jellegű, bizonyos ridegség jellemzi a mienkkel szemben, mely szerint a jónak lelkes szeretete (subjektív vonás) a terhet könnyűvé, az igát gyönyörűségessé teszi. Kant, mint Keresztelő János a kérlelhetetlen erkölcsi törvényt kiméretlenül hirdeti mindenkivel szemben; ama melegség nélkül, melyet annak a szeretet ad.³

Herbart is az etikából vette a nevelés célját. A „Charakterstärke der Sittlichkeit“-ot kívánta a nevelés által elérni. Az erkölcsi jellemzsilárdság, jellemszerűvé vált jóakarattal bennő tartalma, őt erkölcsi eszme (1. bennő szabadság, 2. tökély, 3. jóakarattal bennő jog,

¹ Schneller: „Paedagogiai dolgozatok“ I, 36,

² Bővebb kifejtését később adjuk.

³ V. ö. Schneller: „Jézus Krisztus a nevelés elve“, Theol. Szaklap II évf. 112.

5. valamire való méltó volt¹ feltétlen tetszése. A subjektív tetszésnek Kanttal szemben jelentős szerepet adott. Herbártnál — pszichológiájának megfelelően — erkölcsi pluralismust találunk. Szerinte a cselekvés egy közös elvben fel nem oldható, öt ideálra való reflexióból származik. Mi ezzel szemben a cselekvés egységes erkölcsi elvét állítjuk fel a *jobb én*-ben, az egyéniséggel egybeforrott isteni célgondolatban.²

(Folyt. köv.)

¹ Ezek kifejtését lásd: „Umriss päd. Vorlesungen“ 97. l.

² Schneller a Herbart-féle öt erkölcsi eszmét a szeretet elvében oldja fel. V. ö. Böhm, *Axiologia* 217. l.

Legsürgősebb teendőink ¹

Irta: Ébert András, székelyderzsi lelkész.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Kedves Kartársaim!

Igaza van egyik volt tanítómnak, *Prohászka* püspöknek, a nagy pacifistának, amikor a háborúról és vallásról elmélkedvén, éles szavakkal itéli el az előbbit, amelynek erőszaka megrendíti a kulturát, amely végigszánt rajtunk mint fájdalom és szenvedés, mint kín és bánat. Ránk csap, mint nagy istenitélet, mely siralomházzá változtatja el Európa száz és százezer otthonát, végigszánt és ráfekszik e lelkekre: mint nagy feketeség, mint érthetlenség, mint észbontó brutalitás, mely borzalomba és lázadásba kerget szívet és észet egyaránt.“ ²

Emellett mi lelkészek nem mehetünk el szó nélkül. Ez a borzasztó emberölés oly rémitő körülmény, amellyel számolnunk kell, amely lelkipásztori működésünkre óriási hatással van és lesz. Ezt már a jelenben érezzük és ez a borzalmas küzdelem rá fogja sütni bélyegét még inkább a jövőben minden vallási, kulturális, állami, gazdasági és szociális mozgalomra.

Mint lesz? Hogyan lesz... a háború után? Mi a teendőnk, hogy hiveinket zökkenés nélkül vihessük át a béke csendes révébe? Mit csináljunk, hogy egyházunknak leendő történetirója 50—100 év múlva a lelkesültség hangján irhasson a jelenleg élő papi generációról, mint amely hivatása magaslatán állott és a törnyosuló sötét, vészthozó fellegek elé nemcsak bátor és bizó lélekkel tekintett, hanem minden nehézség,

¹ Felolvasás a Magyarországi Unitárius Egyház Egyetemes Lelkészkörének Kolozsvárt, 1917. aug. 25-én tartott közgyűlésén.

² 1914. nov. 7-én Budapesten tartott beszédéből.